

INTEGRACIJA PRISILNIH PRISELJENCEV V JUGOVZHODNI EVROPI: OVIRE IN PRIPOROČILA¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Naselitev v tretji državi, repatriacija in integracija v državo sprejema so tri trajne rešitve begunskega vprašanja; v pričujočem članku se avtorica osredotoča na integracijo. Namen članka je teoretizirati integracijo, ugotoviti stanje integracije prisilnih priseljencev v Jugovzhodni Evropi v novem tisočletju, ugotoviti ovire, ki integracijo v omenjeni regiji preprečujejo, ter podati priporočila za krepitev integracijskih procesov. Po mnenju avtorice bi tako vladne kot medvladne organizacije in civilna družba morale integraciji posvečati več pozornosti, saj je integracijskih programov v regiji še vedno premalo, ne glede na to, da se je diskurz o integraciji v novem tisočletju okrepil.

Ključne besede: integracija, prisilni priseljenci, človekove pravice, Jugovzhodna Evropa, migracijski tokovi

Abstract: Resettlement to the third country, repatriation, and integration in the receiving country are three permanent solutions to the refugee question. Focusing on integration, the principal aim of this paper is to theorize integration, establish the degree of integration of forced migrants in Southeastern Europe in the new millennium, discover obstacles that prevent integration, and provide recommendations for intensification of integration processes. Since integration programs in the region are still insufficient despite the fact that in the new millennium the discourse on integration intensified the author argues that governmental and intergovernmental organizations, along with the civil society, should pay more attention to the process of integration.

Key Words: integration, forced migrants, human rights, South-eastern Europe, migration flows

Uvod

Termin begunec se po 1. členu Ženevske konvencije o statusu begunca iz leta 1951 (v nadaljevanju: Ženevska konvencija) nanaša na osebe, ki so izkusile strah pred preganjanjem zaradi pripadnosti določeni veri, rasi, socialni skupini, narodu ali svojega političnega prepričanja in so prebežale v drugo državo, v svojo pa se zaradi omenjenega strahu ne morejo ali nočejo vrniti. V besedilu namesto koncepta begunec uporabljam izraz prisilni priseljenec, ki je prvega začel izpodrivati v devetdesetih letih prejšnjega stoletja; koncepta begunec se namreč drži konotacija pasivne žrtve. V Sloveniji na primer begunci iz Bosne in Hercegovine niso želeli biti poimenovani s tem imenom, sami pa so se poimenovali begunci, kadar so se sklicevali na pravice, ki jim pripadajo. Podobni trendi so tudi v svetu. Tako se še danes npr. Grki iz Pontije radi poimenujejo begunci, saj želijo v Grčiji – ko se iz Rusije vračajo v domovino – dobiti status begunca po Ženevski konvenciji. Status begunca želijo pridobiti zaradi pravic, ki jih ta status omogoča (Voutira v tisku). Po koncu hladne vojne je termin begunec pogosto povezan z negativnimi konotacijami: med hladno vojno med ZDA in nekdanjo Sovjetsko zvezo pa so na begunce, ki so s socialističnega Vzhoda bežali na Zahod (glej tudi Levenex 1999), gledali kot na moralni kapital. Termin

prisilni priseljenec pa je širši in se poleg na begunce nanaša tudi na notranje razseljene osebe, ki so se bile prisiljene prisilno preseliti, a so ostale znotraj svoje države. Opredelitev prisilnega priseljenca Arthurja Heltona (1999), nekdanjega direktorja Projekta o prisilnih migracijah Open Society Instituta v Budimpešti, je liberalnejša od že omenjene opredelitve begunca, saj se nanaša tudi na prebege zaradi naravnih katastrof in kršitev človekovih pravic, zato pomembno dopolnjuje Ženevsko konvencijo. Koncept begunec se ohranja tudi zato, ker je pravni termin, medtem ko prisilni priseljenec še ni vključen v zakonodajo. Slednji dobiva vedno večjo veljavo tudi v akademskih krogih, kjer so nekatere oddelke za begunske študije na univerzah po svetu že preimenovali v oddelke za prisilne migracije, preimenovali pa so se tudi nekatere strokovne in znanstvene revije, raziskovalni centri, itd.

Metodologija raziskave

Terensko delo med prisilno priseljenimi iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo sem začela opravljati avgusta 1992, kmalu po njihovem prihodu. Od avgusta 1992 do februarja 1995 sem terensko delo opravljala v Celju, med letoma 1995 in 2006 pa v Ljubljani. Obiskala sem tudi zbirni center v Mariboru. Še vedno imam stike z nekaterimi informatorji iz Celja in Ljubljane. Novembra 2002 sem teden dni opravljala terensko delo v Sarajevu v Bosni in Hercegovini, kjer sem tudi svetovala nevladnim in vladnim organizacijam. Pri raziskovanju sem uporabljala tudi metodo primerjalne analize.

Teoretizacija integracije

Opredelitve integracije se med seboj razlikujejo, vsi avtorji pa se strinjajo, da gre za dvosmerne družbene in kulturne procese vključevanja priseljencev v državo sprejema na način, da priseljenci lahko v javni sferi prakticirajo kulturo države izvora. Pri

¹ Del raziskave, ki je podlaga pričujočega članka, je potekal v okviru projekta Blue Bird, ki ga je financiral konzorcij mednarodnih donatorjev v okviru Central European University (CEU). V pričujočem članku izražena mnenja so mnenja avtorice, ki ne izražajo nujno mnenja CEU ali Blue Bird projekta. Krajša različica članka je bila predstavljena na mednarodni konferenci v Dubrovniku (4.–7. oktober 2001). Konferenco je organizirala avtorica članka v sodelovanju z drugimi člani skupine za socialno vključevanje Blue Bird projekta. – V okvir Jugovzhodne Evrope štejem naslednje države: Slovenijo, Romunijo, Bolgarijo, Hrvaško, Črno goro, Srbijo, Nekdanjo jugoslovansko republiko Makedonijo, Bosno in Hercegovino, Kosovo, Turčijo, Albanijo in Grčijo.

* Dr. Natalija Vrečer, univ. dipl. etnol. in prof. angl. jezika s knjiž., doktorica socialne antropologije, raziskovalka, Andragoški center RS. 1000 Ljubljana, Šmartinska 134a, E-naslov: natalija.vrecer@guest.arnes.si

integraciji ne vpliva samo država na prisilno priseljene, temveč tudi slednji na državo. Gre za koncept učečih se kultur. Pri asimilaciji pa je proces enosmeren: samo dominantna kultura države sprejema vpliva na kulturo prisilnih priseljencev, le slednja se uči od dominantne, medtem ko se dominantna kultura ne uči od kulture priseljencev. V žargonu UNHCR-a integracijo poimenujemo lokalna integracija. Leta 1996 je Paul Stubbs dopolnil opredelitev integracije Barbare Harrel-Bond iz leta 1986, ki je bila prej med najbolj citiranimi. Po Stubbsu se integracija nanaša na »... poskus delitve ekonomskih in družbenih virov, enakopravnost političnih in teritorialnih pravic in razvoj kulturnih izmenjav in novih kulturnih oblik med prisilnimi priseljenci in drugimi člani družbe. Na lokalni ravni vsebuje proces integracije vse sektorje skupnosti z namenom zmanjšanja družbene distance in krepitev komunikacije in sodelovanja v ustvarjalnih pogajanjih, ki ustvarjajo nove družbene pomena« (1996: 36). Pomemben poudarek Stubbsove definicije je torej v razumevanju prisilno priseljenih kot človeškega kapitala, ki prinaša kulturne izmenjave, te pa bogatijo tako kulturo priseljencev kot kulturo države sprejema.

Kadar govorimo o integraciji, po mnenju Frechettove (1994) mislimo na različne stopnje interakcije med dominantno etnično skupino države sprejema in etnično skupino priseljencev. Vendar pa tudi države sprejema niso homogene in jih sestavlja več etničnih skupin (prim. Šumi 2000), lahko pa predvidevamo, da so v državi sprejema za priseljence ključne interakcije z dominantno etnično skupino. Frechettova (1994) meni, da je za preučevanje integracije potreben multidisciplinarni pristop. Menim, da zgolj multidisciplinarni pristop ne zadostuje. Da bi razumeli integracijske procese, potrebujemo celosten pristop z upoštevanjem raznih dejavnikov, ki vplivajo na človeka (sociokulturnih, psiholoških, zgodovinskih, geografskih, bioloških, ekonomskih, političnih), ter različnih faz integracijskega procesa (kot so prihod, nastanitev, stalno bivanje, državljanstvo). Ker antropologija preučuje vpliv omenjenih dejavnikov na človeka, je za preučevanje integracije kot disciplina zelo primerna.

Lahko torej govorimo vsaj o politični, ekonomski, psihološki ter sociokulturni integraciji; slednja obsega izobraževanje, zdravstvo in versko integracijo. Ekonomska integracija je prvi pogoj vseh preostalih integracij, saj se brez finančnih sredstev in zaposlitve prisilno priseljeni ne morejo vključevati v druge sfere življenja in so zato druge integracije okrnjene. Psihološka integracija pa je kazalnik učinkovitosti integracije. Iz medkulturnih raziskav je razvidno, da nam šele kvalitativna analiza pokaže, ali se prisilno priseljeni počutijo integrirane ali ne. Zgolj statistični podatki o stopnji zaposlenosti ter vključenosti v zdravstveni, izobraževalni, volilni in socialni sistem ne zadoščajo, da bi lahko sklepali o učinkovitosti integracije (prisilnih) priseljencev v državi sprejema. Pri ugotavljanju psihološke integracije se antropologija s terenskim delom spet pokaže kot nepogrešljiva za ugotavljanje odgovora na vprašanje, ali se prisilno priseljeni počutijo integrirane ali ne, v povezavi s tem pa tudi, ali je integracija učinkovita (več o teoretizaciji integracije glej Vrečer 2007).

Čeprav se danes ne govori več o asimilaciji, temveč o integraciji, saj asimilacija prisilno priseljenim povzroča psihološko in drugo škodo (pogoste so tudi identitetne krize), pa so na žalost prakse v pozni moderni še prepogosto asimilacijske, ne glede na to, da vse države poudarjajo pomen integracije in je beseda asimilacija izginila iz državnih politik. To stanje pa ni značilno zgolj za Jugovzhodno Evropo, temveč tudi za Evropsko unijo in celo za tra-

dicionalne migracijske države, kot so Kanada, Avstralija, ZDA, ki so se že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja prve zavedle pomena integracije za državo sprejema in migrante.

Svetovni trendi prisilnih migracij, ki ovirajo procese integracije prisilnih priseljencev v Jugovzhodni Evropi

V pričujočem podpoglavju bom predstavila nekaj svetovnih trendov prisilnih migracij, ki vplivajo na način življenja prisilno priseljenih v Jugovzhodni Evropi. Prvi trend, ki se je začel že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in traja še danes, lahko poimenujemo zmanjšanje begunske zaščite. Po koncu hladne vojne namreč begunci na Zahodu niso več tako zaželeni, saj zanj, v nasprotju s prejšnjimi leti, ne predstavljajo več moralnega kapitala. S tem se je zmanjšala odprtost do beguncev, vedno manj pa jih tudi pridobi status begunca po Ženevski konvenciji, ki so jo vlade začele zelo restriktivno interpretirati. Če so v osemdesetih letih prejšnjega stoletja še obstajale pobude za nadgraditev omenjene konvencije, so te v devetdesetih potihnile, trend pa se je zelo zaostрил v negativno smer. Eden od razlogov je tudi v tem, da so države Evropske unije (vključno s Slovenijo in z drugimi državami v Jugovzhodni Evropi) začele podeljevati prisilno priseljenim druge statuse (kot je npr. B-status, subsidiarna zaščita, *exceptional leave to remain*,² itd.), za katere je značilno, da nudijo manj zaščite kot Ženevska konvencija. Eden od takih mehanizmov je tudi podeljevanje začasne zaščite, ki se uporablja zlasti pri masovnih prebegih. Tudi 1,2 milijona prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine, ki so se razsели po svetu (vir: UNHCR),³ je bilo začasno zaščitenih. Po Heinovi oceni je zgolj 10 odstotkov vseh po svetu prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine dobilo status begunca po Ženevski konvenciji (v Westin, v Ager 1999). Sprejeti in nastanjeni so bili torej zgolj začasno, pri tem pa se je pozabilo, kar pogosto poudarja Barbara Harrell-Bond (1996), da so begunski problemi nekaj trajnega in ne izginejo čez noč. Še zlasti je njen poudarek relevanten za situacijo prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine, saj je vojna v tej državi trajala več let in se ljudje niso mogli takoj po izbruhu nasilja vrniti v domovino, po nekaj letih bivanja v begunstvu pa so se delno že integrirali v novo okolje. Poleg tega se je v vojni spremenila etnična situacija in se tudi takoj po vojni nekatere manjšine še niso mogle vrniti na svoje ozemlje (kot npr. Muslimani v Republiki Srpsko). Vrnitev v Bosno in Hercegovino je po končani vojni preprečevala tudi približno 40-odstotna nezaposlenost,⁴ ki je v tem predelu Jugovzhodne Evrope še vedno pereč problem. Leta 2001 je nastala Direktiva EU o minimalnih standardih pri dodeljevanju začasne zaščite, ki pa določa več pravic, kot so jih države do tedaj praviloma podeljevale prisilno priseljenim. Določeno je tudi prenehanje trajanja začasne zaščite po enem letu: lahko se sicer podaljša še za šest mesecev, vendar največ za eno leto, če pa razlogi še trajajo, pa še za eno leto. Omenjena direktiva pravi tudi, da morajo imeti začasno zaščiteni priseljeni ves čas bivanja tudi stalno bivališče. Ne glede na to, da Direktiva EU o minimalnih standardih pri dodeljevanju začasne zaščite določa več pravic, kot je bila dotedanja praksa začasne zaščite, pa ne bi smela nadomeščati Ženevske konvencije, čeprav se to v resnici še vedno dogaja.

2 Status, ki je značilen za Veliko Britanijo.

3 Vir: UNHCR, www.unhcr.org, (23. 8. 2005).

4 To je številka, ki se v medijih pojavlja že več kot desetletje.

Naslednji trend zmanjšanja begunske zaščite je v tem, da želijo nekateri pozabiti, da Ženevska konvencija sploh obstaja, in hočejo, da begunce ščitijo zgolj človekove pravice. To pa nikakor ne nadomesti statusa begunca po Ženevski konvenciji, temveč tako prihaja do zmanjšanja begunske zaščite. Trend, ko se namesto Ženevske konvencije uporabljajo zgolj človekove pravice, vpliva na poslabšanje razmer v begunstvu in bi ga veljalo preprečiti (prim. Chimni 2000).

Tudi vedno pogostejše podpisovanje bilateralnih sporazumov med državami je negativen trend, ki povzroča zmanjšanje begunske zaščite (glej tudi Chimni 2000; Lubbers 2001).⁵ Ti sporazumi omogočajo državi, da vrne prisilno priseljenega v državo, s katero je podpisala sporazum, ne glede na to, ali je življenje prisilno priseljenega tam varno ali ne. Na ta način se krši načelo nevračanja, ki ga uzakonja Ženevska konvencija. Tudi države Jugovzhodne Evrope so podpisnice številnih omenjenih bilateralnih sporazumov.

Problem, ki znižuje begunsko zaščito v regiji, je tudi zapiranje prosilcev za azil v zbirne centre. Tudi države Jugovzhodne Evrope uveljavljajo prakso, da prosilci za azil ostajajo zaprti do konca postopka za pridobitev azila. Na žalost pa to prakso uveljavljajo tudi tradicionalne migracijske države, kot so Združene države Amerike, Avstralija in Kanada. Prosilci za azil pogosto ostajajo zaprti v zbirnih centrih tudi po več mesecev, zato so pod velikimi pritiski, nekateri izgubijo občutek za orientacijo, saj ne morejo načrtovati svoje prihodnosti, kot bi bilo to potrebno za njihovo življenje. V Bolgariji nevladne organizacije (zlasti Bulgarian Helsinki Committee) ves čas nadzorujejo pogoje v omenjenih zbirnih centrih, tudi v Sloveniji so nevladne organizacije že poročale o razmerah, v katerih živijo prosilci za azil, ponekod po svetu pa pogosto nevladnim organizacijam vstop v azilne domove sploh ni dovoljen.

Restrikcije v zaščiti beguncev se v države jugovzhodne evropske regije širijo tudi z zakonodajo Evropske unije, ki jo te prevzemajo in postaja za priseljence vedno bolj restriktivna. Vendar pa ostaja dejstvo, da so strategije, ki so nastale v Jugovzhodni Evropi, še bolj restriktivne kot tiste, ki nastajajo v Evropski uniji.

Po terorističnih napadih 11. septembra 2001 v Združenih državah Amerike se je položaj beguncev po svetu poslabšal. Povečal se je namreč strah pred tujci, tako tudi pred prosilci za azil in begunci. Mnogo ljudi je namreč zmotno začelo enačiti muslimane s teroristi, zaradi česar so muslimanski begunci postali manj zaželeni. Strahovi ljudi pred teroristi se pogosto odražajo v naraščajoči ksenofobiji in rasizmu. Po 11. septembru mnogi težje pridobijo vizo, okrepljen pa se je tudi nadzor na mejah.

Tudi izvrševanje Dublinske konvencije v Evropski uniji lahko prištevamo med negativne trende, ki se širijo v Jugovzhodno Evropo. Po tej konvenciji mora namreč prosilec za azil zanj zaprositi na območju prve varne države, v katero vstopi; če tega ne stori, ga lahko druga država vrne v prvo državo. Za varne pa veljajo tiste države, ki ne kršijo človekovih pravic. V praksi pa ni tako, saj nekatere države, v katere se vrača prosilec za azil, vsaj občasno kršijo človekove pravice. Upravičena je kritika Nuala Mole, da je Dublinska konvencija diskriminatorna, saj imajo prosilci za azil v eni državi več pravic kot v drugi in je tako krše-

no načelo enakopravnosti.⁶

V povezavi z integracijo je za Jugovzhodno Evropo značilen še en negativen trend, ki je podoben kot v drugih regijah v svetu, in sicer razkorak med potrebami in pomanjkanjem virov. Humanitarna pomoč namreč vse prepogosto zadovolji zgolj primarne potrebe (fizično zavetje, hrano, osnovno medicinsko pomoč). Ta pomoč ponavadi preneha še pred učinkovito integracijo. Tudi krize na Kosovu, v Afganistanu in Iraku, ki so sledile vojni v Bosni in Hercegovini in njeni rekonstrukciji po njej, so mnogo donatorjev odvrnile od tega, da bi še naprej nudili humanitarno pomoč v Bosni in Hercegovini, čeprav bi bilo to še potrebno. Pomoč se je začela umikati prehitro, še preden bi se lahko vračajoče prisilno priseljene ali notranje razseljene osebe uspešno reintegrirale, to pomeni, ponovno vključile v življenje v domovini.

Humanitarne organizacije imajo velik vpliv na oblikovanje politik. Leta 1986 je antropologinja Barbara Harrell-Bond v svoji knjigi *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees* podala kritiko humanitarnega režima. V knjigi opisuje številne krivice, storjene beguncem v okviru humanitarne pomoči. Avtorica se sicer osredotoča na ugandske begunce v južnem Sudanu, vendar pa podatki v knjigi veljajo tudi za druge regije in tudi za obdobje novega tisočletja. Po mnenju Harrell-Bondove je bila humanitarna pomoč po drugi svetovni vojni precej spolitizirana, kljub dejstvu, da je bila leta 1947 UNHCR ustanovljena kot ne-politična organizacija. Zaradi potrebe po depolitizaciji begunske pomoči so se države za pomoč beguncem obračale na Cerkve in prostovoljne organizacije. Če humanitarna organizacija od vlade prejme veliko denarja, težko ohranja nevtralnost in težko zagovarja interese beguncev, kadar so ti v nasprotju z interesi države donatorke. Avtorica tudi poudarja, da bi morali pri odločanju o vsebini humanitarne pomoči upoštevati potrebe beguncev in njihov glas. Dejstvo, da begunci niso aktivno vključeni v upravljanje njim namenjene pomoči, negativno vpliva na njihovo (samo) podobo brezmočnosti. Sporočilo omenjene avtorice je, da begunci humanitarno pomoč vsekakor potrebujejo, vendar jo je treba izboljšati.

Do upada begunske zaščite v sodobnem svetu je prišlo tudi zaradi t. i. mešanih tokov. Ekonomski migranti danes pogosto prosijo za azil, saj drugače ne morejo v zaželeno državo. Zaradi tega pa mnogi uradniki smatrajo vloge za azil kot lažne, tudi kadar jih podajo prosilci za azil, ki so res okusili strah pred preganjanjem zaradi vere, rase, pripadnosti določeni socialni ali etnični skupini ali političnega prepričanja. Ker pa njihove vloge pogosto smatrajo za lažne, resnični prosilci za azil pogosto potujejo ilegalno (skupaj z ekonomskimi migranti). Treba bi bilo omogočiti večjo odprtost do tistih, ki potujejo iz ekonomskih razlogov, zlasti liberalnejši vizni sistem, za tiste, ki so preganjani zaradi političnih razlogov, pa ohranitev begunske zaščite.

Vloga UNHCR-a in drugih mednarodnih organizacij, ki se ukvarjajo s prisilnimi priseljenci

Med vsemi medvladnimi organizacijami ima UNHCR največji vpliv. Čeprav imata IOM (International Organization for Migration) in ICMPD (International Centre for Migration and Policy Development) enak diplomatski status, je njun vpliv precej

⁵ Lubbers, nekdanji Visoki komisar Združenih narodov za begunce ob 50-letnici Ženevske konvencije leta 2001, UNHCR, Ženeva.

⁶ Nuala Mole, predavanje na poletni šoli Human Rights and Forced Displacement julija 1999 na Srednjeevropski univerzi v Budimpešti.

manjši. Ne glede na to, da je bil UNHCR ustanovljen kot ne-politična organizacija, imajo danes zahodne vlade nanj prevelik vpliv, kar dokazuje, da ni neodvisnega vira denarja. Zato ostaja UNHCR-u težka naloga ustvarjanja ravnovesja med potrebami beguncev in državnimi interesi. Omenjena organizacija pa se so-oča tudi z vedno večjim zmanjševanjem finančnih sredstev. Ker UNHCR sodeluje s številnimi nevladnimi organizacijami, vedno bolj primanjkuje sredstev tudi za tovrstno sodelovanje.

Naslednji problem UNHCR-a je, da se v glavnem osredotoča na zagotavljanje zaščite beguncev, v čemer organizacija vidi tudi svojo prihodnost. Čeprav po mnenju Lubbersa »zaščita ni zaščita, če ne vodi v dolgoročne rešitve«, ⁷ UNHCR posveča manj pozornosti integraciji. Bolj poudarja naselitev v tretji državi in repatriacijo, do katere pod taktirko UNHCR-a pogosto prihaja prehitro, ko pogoji za vrnitev še niso zreli. Prav tako se UNHCR ne posveča preventivi, tega ne počne niti v nujnih primerih, kot je bilo v primeru Kosova, ko po naročilu Nata niso hoteli evakuirati kosovskih Albancev in je zato nastala velika kolateralna škoda. ⁸ Po mojem mnenju bi bilo delovanje UNHCR-a učinkovitejše, če bi se ta poleg zaščite, naselitvi v tretji državi in repatriaciji posvečal tudi preventivi in integraciji. Za rešitev begunskih težav bi potrebovali celosten pristop UNHCR-a. Čeprav je mandat UNHCR-a uresničevanje Ženevske konvencije, pa ta v primeru, ko je države podpisnice ne spoštujejo, skoraj ne ukrepa. Ob ustanovitvi UNHCR-a je bilo med njegove naloge uvrščeno tudi nadzorovanje spoštovanja Ženevske konvencije (Goodwin-Gill 2000). Isti avtor tudi meni, da bi Evropa, če UNHCR te svoje vloge noče opravljati, potrebovala nov neodvisen in nepristranski nadzorni mehanizem (Goodwin-Gill 1997).

Čeprav IOM v tem tisočletju integraciji posveča nekoliko več pozornosti, to še vedno ni dovolj. Sicer se ta organizacija v glavnem posveča ekonomskim migrantom, beguncem pa le v primeru repatriacije. Podobno velja za ICMPD, ki je v začetku tega tisočletja nekoliko več pozornosti namenil integraciji.

Trdim, da je mogoče okrepiti procese integracije prisilnih priseljencev v Jugovzhodni Evropi, če omenjene medvladne organizacije integracijo v večji meri vključijo v svoje programe. V tem in v prejšnjih desetletjih namreč integraciji posvečajo manj pozornosti kot drugim omenjenim dolgoročnim rešitvam begunskega vprašanja. Menim, da se ne moremo nadejati večjega izboljšanja kakovosti življenja prisilnih priseljencev v Jugovzhodni Evropi, če bo, tako kot je to zdaj, vprašanje integracije prepuščeno zgolj vladam posameznih držav.

Nerešeni begunski problemi v Jugovzhodni Evropi

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bila največja begunska kriza v Evropi v Jugovzhodni Evropi. Po podatkih Sveta Evrope (2002) je bilo konec decembra 2002 v Jugovzhodni Evropi še 1,2 milijona beguncev in notranje razseljenih oseb. Nekateri so bili v azilu več kot deset let. Leta 2001 je bila Republika Srpska proglašena za varno državo za vrnitev manjšin. Za varno državo jo je proglasil UNHCR. Med terenskim delom v Sarajevu novem-

bra 2002 pa sem po pripovedovanju notranje razseljenih oseb⁹ ugotovila, da vrnitev še ni bila popolnoma varna, saj je občasno še prihajalo do smrtnih primerov, prav tako so muslimanom v Republiki Srpski skrunili džamije in jih nemalokrat kot nezaželene tudi ustrahovali. Pričevanja notranje razseljenih oseb in povratnikov v Sarajevu je potrjevalo pisanje bosanskih medijev, ki so poročali o tovrstnih dogodkih. Ne glede na ta dejstva se je na svoje domove v letih 2001 in 2002 vrnilo več oseb kot vsa prejšnja povojna leta (po koncu leta 1995). Med glavnimi ovirami, ki preprečujejo vrnitev v Bosno in Hercegovino, so slabi ekonomski pogoji, saj je tam približno 40-odstotna nezaposlenost. Drugi problem je stanovanjski, vendar pa so do konca leta 2005 v sodelovanju z mednarodno skupnostjo rešili že 92,5 odstotka vlog za lastništvo (vir: UNHCR 2005). Naslednja ovira je tudi premajhno število programov strokovnega usposabljanja in prekvalificiranja, mnogi se namreč ne morejo zaposliti, ker se ne znajo sporazumevati v angleškem jeziku (večina se je v šoli učila ruščino) in nimajo informacijsko-komunikacijsko-tehnološkega znanja, ki sta danes dve ključni kompetenci, potrebni za uspešno vključevanje v sodobno družbo. Prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, ki redno potujejo v svojo domovino, pa pripovedujejo, da se položaj ob koncu prvega desetletja 21. stoletja končno umirja. Muslimani se v Republiki Srpski počutijo že bolj varni, številni so že obnovili svoje hiše ali pa jih še obnavljajo, Srbi pa so se umaknili iz njihovih hiš. Izboljšujejo se tudi medsosedske odnosi med pripadniki različnih etničnih skupin. Medsebojno sodelovanje je večje kot v prvih povojnih letih, ljudje pa se trudijo pozabiti na to, kar se je zgodilo med vojno. Mediji so leta 2007 poročali o incidentih v nekaterih vaseh okoli Srebrenice, kjer je bilo že med vojno na tisoče žrtev in se muslimani še vedno ne počutijo popolnoma varni. Problem povratnikov in notranje razseljenih oseb v Bosni in Hercegovini je tudi v tem, da nimajo vsi enakopravnega dostopa do zdravstvenega sistema in mnogi ostajajo brez zdravstvenega varstva.

Ko se je konec devetdesetih let prejšnjega stoletja začel položaj v Bosni in Hercegovini umirjati, pa je leta 1999 prišlo do novih prisilnih preselitev, ko je s Kosova pobegnilo skoraj milijon ljudi. Do konca leta 2002 je ostalo prisilno preseljenih še 250.000 (vir: Svet Evrope 2002). Po razglasitvi neodvisnosti Kosova pa ostaja še vedno nerešen problem srbske manjšine, kosovskih Romov in drugih etničnih skupin. Problem je tudi v tem, da so hiše nekaterih pripadnikov manjšin zasedli Albanci. Glavni problem pa seveda ostaja varnost manjšin na Kosovu.

Leta 2000 je 140.000 oseb iskalo azil v Nekdanji jugoslovanski republiki Makedoniji (vir: Svet Evrope 2002), v kateri v prejšnjih letih ni bilo begunskih problemov, leta 2001 pa so se bili ljudje prisiljeni preseliti zaradi konflikta med Makedonci in Albanci. Položaj se je poslabšal maja 2001 in v naslednjih mesecih, ko je bilo 70.000 oseb notranje razseljenih, med njimi 60 odstotkov iz makedonske etnične skupine (vir: Svet Evrope 2002).

Leta 2000 je 20.000 ljudi iskalo azil v južni Srbiji (vir: Svet Evrope 2002). Med letoma 1991 in 1995 so se v Srbijo preseljevali v glavnem Srbi iz Bosne in Hercegovine in Hrvaške, od leta 1998 pa tudi Srbi s Kosova in iz južne Srbije, leta 2001 pa še iz Makedonije. Značilnost begunskih centrov v Srbiji so prenatrpa-

⁷ Sestanek UNHCR-a z nevladnimi organizacijami, Ženeva, 24.–26. september, 2001.

⁸ Po predavanju Arthurja Heltona na Srednjeevropski univerzi, Budimpešta, julij 1999.

⁹ To so osebe, ki so se bile prisiljene prisilno preseliti znotraj meja svoje domovine.

nost in slabi pogoji, pogosto je omejen dostop do čiste vode, to velja tudi za premajhno število stranišč. V Srbiji so pogoji težki zlasti za Rome, ki jih lokalne oblasti pogosto zavračajo, prav tako pa so v regiji pogosto diskriminirani. Po podatkih Srpskega sveta za izbeglice (2008) je bilo v Srbiji v začetku leta 2008 225.877 notranje razseljenih oseb s Kosova in Metohije. Večina jih je pripadala srbski etnični skupini (68 odstotkov), sledijo Romi (12 odstotkov) in Črnogorci (8 odstotkov). Ker so razseljeni znotraj svoje države, je zanje odgovorna srbska vlada. Le Črnogorci v Srbiji so postali begunci in niso več notranje razseljene osebe, saj sta Črna gora in Srbija že od leta 2006 dve državi. Leta 2002 je srbska vlada sprejela Nacionalno strategijo za reševanje problemov beguncev in notranje razseljenih oseb. Slednja predvideva, da se notranje razseljene osebe vrnejo na Kosovo in Metohijo. Notranje razseljene osebe imajo v Srbiji pravico do socialne pomoči, da pa jo dobijo, potrebujejo posebno izkaznico, ki jo lahko pridobijo na podlagi dokumentov; ker jih vsi nimajo, tako ostajajo brez socialne pomoči. Nekateri, zlasti Romi, zaradi pomanjkanja dokumentov ne morejo pridobiti državljanstva in tako imajo v svoji državi okrnjene možnosti integracije. Mnogi so zato, ker nimajo delovnih knjižic, prisiljeni delati ilegalno. Otroci notranje razseljenih oseb so vključeni v brezplačni sistem osnovnega šolanja, otroci albansko govorečih Romov pa nimajo možnosti šolanja v maternem jeziku, saj v Srbiji, razen na njenem južnem delu, ni šol v albanskem jeziku. Srbija je še vedno država z enim največjih številom beguncev v Evropi. V Srbiji je manj poudarka na integraciji, več na repatriaciji in naselitvi v tretji državi. Problem je tudi pomanjkanje azilne zakonodaje, pogosto se na begunce v Srbiji gleda kot na krivce za probleme. V Srbiji so poskušali in še vedno poskušajo marginalizirati begunske probleme, zlasti to velja za notranje razseljene osebe s Kosova in Metohije.¹⁰

Iz Hrvaške se je v konfliktu s tedanjo Zvezno republiko Jugoslavijo vanjo preselilo 297.000 Srbov, v obdobju 1996–2001 se jih je na Hrvaško vrnilo zgolj 50.000 (vir: Svet Evrope 2002). Nekateri so se preselili tudi v Bosno in Hercegovino in druge države. Na Hrvaškem se Srbi, ki so se vrnili, težko zaposlijo. Po podatkih UNHCR-a (2008) je bilo oktobra 2007 v Črni gori 24.000 beguncev in notranje razseljenih oseb iz Hrvaške, s Kosova in iz Bosne in Hercegovine, ki so se izognili političnemu preganjanju v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Zanje bi bilo treba poiskati dolgoročne rešitve, problem pa je, ker so nekateri še vedno brez dokumentov, številni pa tudi brez državljanstva. Slovenija je 45.000 prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine in Hrvaške po Zakonu o začasnem zatočišču iz leta 1997 sprejela kot osebe z začasnim zatočiščem. Bili so brez stalnega bivališča, prav tako se deset let niso smeli zaposliti, opravljali so lahko zgolj občasna in časna dela (največ osem ur tedensko). Njihov položaj se je spremenil leta 2002, ko je bil sprejet Zakon o dopolnitvah Zakona o začasnem zatočišču, ko so prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine dobili pravico do dela in stalnega bivanja (več o tem glej Vrečer 2007). V devetdesetih letih sta zgolj dva prisilno priseljena iz Bosne in Hercegovine dobila status begunca po Ženevski konvenciji. V novem tisočletju Slovenija status begunca po omenjeni konvenciji podeljuje bolj pogosto, a

še vedno preredko. Po podatkih Ministrstva za notranje zadeve je imelo na dan 27. 3. 2009 115 oseb status mednarodne zaščite, 48 oseb status begunca po Ženevski konvenciji, 50 oseb azil iz humanitarnih razlogov, 17 oseb pa status subsidiarne zaščite.¹¹ Status begunca omogoča stalno bivanje, medtem ko subsidiarna zaščita omogoča začasno prebivanje. Za nastanitev beguncev sta v Sloveniji na voljo dve integracijski hiši v Mariboru in Ljubljani. Integracijska hiša v Mariboru sprejme 45 ljudi, v Ljubljani do 15. V februarju 2008 te kapacitete niso bile polno zasedene, marca 2009 so začeli integracijsko hišo v Ljubljani adaptirati, v Mariboru pa so bile v njej nastanjene tri osebe s statusom begunca ter 23 oseb z nekdanjim začasnim zatočiščem.¹² Nastanitev v integracijskih hišah je brezplačna, v njih lahko stanujejo do enega leta od pridobitve statusa, da si v tem času uredijo dokumente. Hrano si plačajo sami, saj imajo v primeru brezposelnosti pravico do socialne pomoči.

Novembra 2007 je bil v Sloveniji razglašen nov Zakon o mednarodni zaščiti. Mednarodna zaščita se nanaša na status begunca in status subsidiarne oblike zaščite (slednja velja za tiste, ki ne izpolnjujejo pogojev za status begunca). UNHCR je imel ob sprejetju tega zakona pomisleke, saj po njihovem mnenju zakon v Sloveniji znižuje pravne standarde pod mednarodno ravno in proslcem za azil omejuje možnosti za zaščito.¹³ UNHCR kritizira tudi povečano rabo pospešenega namesto rednega postopka, prvi bi namreč moral biti zgolj izjema za dobro opredeljene primere, ne pa bi smel biti tudi v razširjeni rabi. Problematična je tudi razširjena prepoved gibanja zunaj azilnega doma za proslce za azil vključno z njihovimi družinami in otroki, kar omogoča novi zakon. Kritizirana je tudi odsotnost zadržanja izvršitve v zvezi s pritožbo v določenih točkah azilnega postopka, kar lahko vodi k vračanju proslcev za azil. UNHCR pa je poudaril tudi pozitivni vidik Zakona o mednarodni zaščiti, in sicer možnost ponovne naselitve beguncev iz tretjih držav v Sloveniji, to pa je praksa, ki jo UNHCR zelo podpira. Po 56. členu omenjenega zakona lahko namreč državljan tretje države ali oseba brez državljanstva, ki mu je bila prošnja v Republiki Sloveniji že pravnomočno zavrnjena ali je prošnjo izrecno umaknil, vloži ponovno prošnjo, če predloži nove dokaze, da izpolnjuje pogoje za pridobitev mednarodne zaščite po tem zakonu.

Integracijski programi na območju Jugovzhodne Evrope so se pojavili pozno, šele po letu 2002. Pravzaprav v regiji še zdaj primanjkuje politične volje za učinkovite integracijske programe in njihovo implementacijo. Seveda pa do učinkovite integracije ne more priti, če ni ustreznih ekonomskih programov, zanje pa je nujna pomoč tujih donatorjev. Tudi zaradi odsotnosti učinkovitih dolgoročnih rešitev so Bosna in Hercegovina, Nekdanja jugoslovanska republika Makedonije in Srbija še vedno na vrhu seznamov držav, katerih državljani iščejo azil v Zahodni Evropi tudi po koncu balkanskih vojn.

11 Ministrstvo za notranje zadeve, Služba za odnose z javnostmi, 27. 3. 2009, osebna korespondenca.

12 Ministrstvo za notranje zadeve, Služba za odnose z javnostmi, 27. 3. 2009, osebna korespondenca.

13 http://beta.siol.net/slovenija/novice/2008/01/unhcr_kritizira_slovenski_zakon_o_azilu.aspx, (2. 4. 2009).

10 Jovo Borić, Serbian Refugee Council. V: Newsletter, 2nd issue (september–november 2006): 7–8.

Priporočila za okrepitev integracije prisilno priseljenih v Jugovzhodni Evropi

Konec prvega desetletja novega tisočletja države jugovzhodne evropske regije za integracijo ne namenajo dovolj sredstev. Položaj se nekoliko izboljšuje v tistih državah omenjene regije, ki so članice Evropske unije. UNHCR bi moral v večji meri v svoj program umestiti integracijo, vlade posameznih držav pa spodbujati, da storijo podobno. Problem Jugovzhodne Evrope je tudi v pomanjkanju sodelovanja med UNHCR in drugimi institucijami Združenih narodov ter OVSE-jem. Namesto sodelovanja med njimi vse prepogosto vlada tekmovanje. Tekmovalnost pa je značilna tudi za odnose med institucijami Združenih narodov, vladami in civilno družbo.¹⁴

Kljub temu da je v primerjavi z osemdesetimi leti prejšnjega stoletja v devetdesetih letih prišlo do upada delovanja civilne družbe v Srednji, Vzhodni kot tudi Jugovzhodni Evropi, pa to ne velja za civilno družbo, ki se osredotoča na (prisilno) priseljene. Ta je bila med največjimi begunskimi krizami na Balkanu precej aktivna tako v Sloveniji kot v drugih državah Jugovzhodne Evrope. Čeprav vlade redkokdaj upoštevajo nasvete civilne družbe, je slednja na področju prisilnih migracij dosegla pomembne uspehe in doprinesla k večji kakovosti življenja prisilno priseljenih v regiji. Pomembno bi bilo, da bi civilna družba v regiji spodbujala diskurz o integraciji, katerega glavni element naj bi bil poudarek na krepitvi spoštovanja prisilno priseljenih. Najučinkoviteje bi bilo, če bi se prisilno priseljene obravnavalo kot kulturni, družbeni in ekonomski kapital. Če uporabim besede Harrell-Bondove (1986), je treba na prisilno priseljene gledati kot na potencial in ne kot na breme. Drugi element diskurza o integraciji pa je poudarjanje integracije kot dvosmernega procesa, ki omogoča *win-win* situacijo tako za državo sprejema kot za prisilno priseljene. Poudarjati bi bilo treba tudi celosten pristop k integraciji.

Drugo priporočilo za civilno družbo v regiji pa je, da bi morala v večji meri spodbujati diskurz o človekovih pravicah. Glavno vodilo diskurza o človekovih pravicah bi moralo biti, da so tudi prisilno priseljeni ljudje in da bi moral tudi zanje veljati standard človekovih pravic.¹⁵

Civilna družba naj bi v večji meri spodbujala protirasistični in protiksenofobni diskurz. Dejstvo je, da se po vsem svetu širi ksenofobija do prisilno priseljenih in ekonomskih migrantov. Zlasti po dogodkih 11. septembra 2001 ljudje nanje vse prepogosto gledajo kot na teroriste. Ksenofobija in rasizem sta veliki oviri za integracijo prisilno priseljenih v državo sprejema. Tudi nevladna organizacija ECRE (European Council for Refugees and Exiles) (1999) poudarja, da do integracije ponavadi ne pride, če javnost nanjo ni pripravljena. Politiki želijo biti namreč predvsem izvoljeni in se za integracijske ukrepe praviloma ne odločijo, če to škodi njihovim glasovom.

Civilna družba v Jugovzhodni Evropi, ki se ukvarja s prisilno priseljenimi, bi morala zavzeti bolj proaktiven pristop in v svoj program v večji meri uvrstiti tako pisanje strateških analiz kot

tudi zagovorništvo. Pozitivna stran civilne družbe je tudi v tem, da mnogi njeni člani na področju prisilnih migracij delujejo dolgoročno in imajo veliko znanja, medtem ko se državni uradniki pogosto menjujejo, kar velja zlasti za uradnike UNHCR. Ti pogosto po nekaj letih zamenjajo državo, v kateri službujejo, in to še preden obvladajo jezik nove države.

Med pomembnimi nalogami civilne družbe je tudi pomoč pri razkrivanju, kdaj vlade v svojo zakonodajo vključijo pravice, pozneje pa ne najdejo virov za njihovo realizacijo.¹⁶ Naslednji dve priporočili za civilno družbo, ki se ukvarja s prisilno priseljenimi, sta, naj spodbuja ustanavljanje organizacij prisilno priseljenih ter medkulturno sodelovanje civilnodružbenih organizacij, ki se ukvarjajo s prisilnimi priseljenci.

Sklep

Zgoraj opisana dejstva dokazujejo, da bi bilo treba v Jugovzhodni Evropi in tudi drugod po svetu kulturo begunske zaščite okrepiti, vendar pa tendence v pozni moderni¹⁷ ne vodijo v to smer, saj so prisilno priseljeni vedno manj zaščiteni. Poudarek na integraciji je v novem tisočletju sicer večji, vendar pa še ne zadosten. Primanjkuje politične volje, države pa ne kažejo dovolj pripravljenosti za večjo prerazporeditev ekonomskih sredstev za integracijo. Položaj je nekoliko boljši v tistih državah jugovzhodne evropske regije, ki so v Evropski uniji, vendar tudi pri njih še ne moremo govoriti o učinkoviti integraciji prisilno priseljenih, ki bi bila v dobro slednjih in hkrati države. Pripravljenost države, da doseže učinkovito integracijo beguncev in notranje razseljenih oseb, pa lahko smatramo za enega od indikatorjev njene demokratske zrelosti.

Literatura in viri

CHIMNI, B. S.: *Globalisation, Humanitarianism and the Erosion of Refugee Protection*, RSC Working Paper No. 3. Oxford: Refugee Studies Centre, 2000.

ECRE (European Council for Refugees and Exiles), *The Position on Integration of Refugees in Europe*, september 1999.

EUROPEAN COUNCIL: European Council Directive 2001/55/EC of July 20, 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing consequences thereof. *Official Journal of the European Communities*, 7. 8. 2001, 12–23.

FRECHETTE, A.: *Notes toward Development of a Multi-Disciplinary Model for Comparative Research on »Integration«*. Michaelmas Term Final Paper (predmet: Introduction to Forced Migration). Oxford: Refugee Studies Programme, 1994, neobjavljen material.

GOODWIN-GILL, G. S.: Who to Protect, How ..., and the Future? *International Journal of Refugee Law* 9(1), 1997, 1–7.

GOODWIN-GILL G. S.: The International Protection of Refugees: What Future? *International Journal of Refugee Law* 12(1), 2000, 1–7.

HARRELL-BOND, B. E.: *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*. Oxford: Oxford University Press, 1986.

14 Craig Senders, uradnik UNHCR-a. Sestanek z nevladnimi organizacijami pred 52. zasedanjem odbora izvršnega komiteja UNHCR-a, 24. septembra 2001.

15 To je bilo tudi eno glavnih sporočil poletne šole Človekove pravice in prisilno priseljeni: interdisciplinarni vidik, Srednjeevropska univerza, Budimpešta, julij 1999.

16 Ivan Krastev, osmi seminar International Policy Fellowship, Center for Policy Studies, Srednjeevropska univerza, Budimpešta, 24. februar 2001.

17 Raje kot izraz postmodernizem uporabljam izraz pozna moderna, saj se strinjam s tistimi avtorji, ki trdijo, da v primerjavi z moderno postmodernizem ne prinaša veliko radikalno novega (prim. Thomas Luckmann, predavanje na Teološki fakulteti v Ljubljani, 26. 3. 2008).

HELTON, A. in B. Nagy: Gradivo za poletno šolo Človekove pravice in prisilni priseljenci: interdisciplinarni vidik. Budimpešta: Srednjeevropska univerza, 1999 (neobjavljeno gradivo).

LAVENEX, S.: *Safe Third Countries: Extending the EU Asylum and Immigration Policies to Central and Eastern Europe*. Budapest: Central European University Press, 1999.

SRPSKI SAVET ZA IZBJEGLICE (SERBIAN REFUGEE COUNCIL), Access to rights, <http://www.ssi.org.yu/content/view/25/37/lang/en/>, (6. 4. 2008).

STUBBS, P.: Creative Negotiations: Concepts and Practice of Integration of Refugees, Displaced People and Local Communities in Croatia. V: R. Jambrišić Kirin in M. Povržanović (ur.), *War, Exile and Everyday Life*. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research, 1996, 31–41.

SVET EVROPE (COUNCIL OF EUROPE): Population Displacement in South-Eastern Europe: Trends, Problems, Solutions, Doc. 9519 revised, 11. december 2002.

ŠUMI, I.: *Kultura, etničnost in mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, 2000.

UNHCR: Update on the conditions for Return to Bosnia-Herzegovina. Bosna in Hercegovina: UNHCR, 2005.

UNHCR: 2007 Global Trends: Refugees, Asylum Seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless persons, junij 2008.

VOUTIRA, E.: Refugees: whose Term is it Anyway? Emic and Etic Constructions of »Refugees« in Modern Greek. V: J. van Selm, K. Kamangra, J. Morrison idr. (ur.) *The Refugee Convention at Fifty: A View from Forced Migration Studies*. USA: Lexington Books, v tisku.

VREČER, N.: *Integracija kot človekova pravica: prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo*. Ljubljana: ZRC SAZU in Andragoški center Republike Slovenije, 2007.

WESTIN, C.: Regional Analysis of Refugee Movements: Origins and Response. V: A. Ager (ur.), *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration*. London: Pinter, 1999, 24–46.

The Integration of Forced Migrants in Southeastern Europe: Obstacles and Recommendations

The paper focuses on one of the three permanent solutions to the problems of (forced) migrants, namely on integration. The process of integration is problematic not only in the region of South East Europe but also around the world. The author argues that in order to advance integration of forced migrants in Southeastern Europe the concept of integration should be put more firmly on the agenda of intergovernmental organizations such as the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (the UNHCR), the International Organization of Migration (the IOM), and the International Centre for Migration and Policy Development (the ICMPD), as well as governmental organisations and those of the civil society.

Having initially defined the concepts of the refugee and the forced migrant the author concentrates on theoretical premises of integration. It is argued that since it focuses on a number of factors that influence people anthropology as a discipline is well-equipped to research integration. Thus it is possible to speak at least about psychological, political, and sociocultural integration (education, health, and religious integration), and about economic integration which is a precondition for all other integrations. After exploring trends that obstruct the processes of integration of forced migrants in Southeastern Europe the paper discusses the role of the UNHCR and of other international organisations dealing with forced migrants. This is followed by an investigation of unsolved refugee problems in Southeastern Europe, and particularly of the current state of integration of forced migrants in Serbia, Bosnia-Herzegovina, Croatia, Montenegro, Macedonia, Kosovo, and Slovenia. The last chapter brings recommendations for the strengthening of integration processes in Southeastern Europe.

Although in the new millennium the discourse on integration intensified there are still insufficient integration programs in Southeastern Europe. However, a state's willingness to achieve effective integration of refugees and internally displaced persons can be considered one of the indicators of its democratic maturity.

